

TERMINOLÓGIAI SZÓTÁR

(a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához)

Összeállította:

VASS LÁSZLÓ

Ez a — mintegy 190 szavas — szójegyzék az utóbbi másfél, két évtizedben kifejlesztett, majd az 1980-as évek végére új lendületet vett szövegtani kutatások legfrissebb eredményeibe kíván betekintést nyújtani.

A szövegtan egyik ága, a szemiotikai textológia PETŐFI S. JÁNOS munkássága nyomán bontakozott ki, s vált tipikusan európai tudománnyá. Modelljének és fogalmi apparátusának hazai értelmezése azonban eddig még nem történt meg. A terminológiai szótár ezt a hiányt hivatott (keret jelleggel) pótolni.

E lexikográfiai feldolgozás címszavainak zöme: a szemiotikai textológia, illetőleg a szemiotikai textológiai kutatásokban érdekelt főbb diszciplínák alapvető terminus technicus. A címszavak listájára következésképpen a közkeletű, hagyományos terminusokat általában nem vettem fel, közülük és/vagy más irányzatok, elméletek nomenklatúrájáról legfeljebb csak azok a fogalmak kerültek rá, amelyek a szemiotikai szövegnyelvészetben is produktívak, esetleg a rendszer jobb megvilágításához szükségesek lehetnek.

A szócikkek túlnyomó többségét a szemiotikai szövegtan dokumentumai alapján állítottam össze, maradó részét pedig a hasonló jellegű hazai munkák meghatározásainak kisebb-nagyobb mértékben módosított átdolgozásai alkotják. Az összeállítás-szerkesztés során az értelmezések szabadságát, pontosságát és egységességét tartottam szem előtt. A nomenklatúra magyartítása nem volt célom, a terminusok írásmódja helyesírásunk szabályainak figyelembevételével a forrásokon alapul.

A szócikkek felépítése a következő. Címszóul azok a (többnyire latin vagy latin eredetű) műszók állnak, amelyekkel a szemiotikai szövegnyelvészet rendszere operál. A meghatározások szövegében a $\mathcal{Q}$ jel az értelmezett címszót helyettesíti, a $\rightarrow$ a szójegyzék más szócikkeire vagy a szakkifejezések közti kapcsolatokra, a $\leftrightarrow$ jel pedig a közöttük levő ellentétekre utal. Adott esetben a címszó más alapvetésű és/vagy használatú értelmezése(i) $\langle \rangle$ zárójelben áll(nak). A meghatározások egy részét példa is szemlélteti. Erre Vas István *Második párbeszéd két ismeretlen között* című verse szolgál. (A mellékelt költeményre való hivatkozás a szócikkek szövegében a (T1) jellel történik.)

Utaló címszókat (terjedelmi okokból) csak ritkán alkalmaztam. A szótár végén címszójegyzék-mutató segíti a könnyebb eligazodást.

A szemiotikai szövegtan multi- és interdiszciplináris jellegéből adódóan bízom benne, hogy e terminológiai szótár nemcsak a nyelvészet, hanem a társtudományok (retorika, poétika, pszichológia, logika stb.) iránt érdeklődők ismereteit is bővítheti, vagy legalább alkalmi tájékoztatóul szolgálhat számukra.

V. L.

A.

ANAPHORA: visszautalás. Az ~ jelensége akkor áll fenn, ha egy → szöveg valamely eleme totálisan vagy parciálisan/tematikusan → koreferens megelőző kifejezésekkel, vagyis → referenciálisan azonos elemekre utal vissza. A totális visszautalásra példák lehetnek a nevek, főnevek vagy nominális frázisok névmási helyettesítései, a parciálisra olyan kifejezések, amelyek egy őket megelőző kifejezéssel pl. → hiperonim — hiponim, egész — rész vagy más természetű tematikus viszonyban állnak. Azt, amire visszautalunk, az anaphorikus elemek/kifejezések *antecedenseinek* nevezzük. (→ ellipsis, → kataphora.)

ANTECEDENS: → anaphora.

APPERCEPTUM (fogalmi nemverbális sensus, ∅). — A befogadó sok esetben nemcsak megéri a → szöveg(részlet)et, hanem el is képzei a benne kifejeződő tényállás(ok)at. Az ~ a → sensus designatus három típusa (~, → dictum, → evocatum) közül: a szöveg (vagy bármely része) → vehiculumához — a dictum közvetítésével — hozzárendelhető, bármely érzékszerv által létrehozott 'kép'. (Az ~-mal kapcsolatban is beszélhetünk → relacionális, → inferenciális és → configurationalis organizációról.) — Vizuális kép rendelhető pl. a (T1) *nyári alkonyatban, remontálnak a rózsák* stb. kifejezéseire/ → megnyilatkozásaihoz.

ARGUMENTATÍV (érvelő) **INTERPRETÁCIÓ:** az → explikatív és/vagy → evaluatív interpretáció eredményeinek argumentatív nyilvánvalóvá tétele; tehát érveket szolgáltat ezek érvényességéhez. (→ interpretáció, → interpretációfolyamatok, → deskriptív interpretáció.)

ARGUMENTUM: a → predikátumhoz (állítmányhoz) rendelt változók (ezek behelyettesítésével a kapott kijelentés, → propozíció meghatározott igazságértékkel rendelkezik). Az → esetgrammatikában egy predikátumhoz tartozó (és azzal meghatározott viszonyban levő) főnévi csoport.

AUDITÍV (akusztikai) **FIGURA:** a → figura két vetületének (~, → vizuális figura) egyike. Az ~ a fizikai → szemiotikai objektumként tekintett → vehiculum/→ vehiculum-imago mint (hallás vagy belső olvasás útján létrehozott) auditív megjelenési forma (→ formatio) organizációja, a metrikai-ritmikai organizáció stb. Az ~ elsősorban versekben játszik fontos szerepet. Státusa attól függően más és más, hogy a → szöveg befogadása hall(gat)ás vagy látás (olvasás) útján történik.

AUTOTELIKUS: önmagára utaló; a → szövegnek az a tulajdonsága, hogy szerveződési módjával/organizációjával nem elsősorban tényvonatkozásaira (→ referencia, → referenciális bázis), hanem önmagára hívja fel a figyelmet.

B

BESZÉDAKTUS-ELMÉLET: olyan nyelvelmélet, amely a nyelvi kijelentéseket cselekvésként/beszédaktusként vizsgálja. Egy beszédaktus a következő cselekvéseket foglalja magába: (1) szavak/mondatok (→ megnyilatkozás) kiejtését (→ lokúció), (2) a külvilág elemeire tett utalást és az ezekre vonatkozó ítélet kimondását (→ propozíció), (3) állítást, felszólítást, kérdezést, ígéretet stb. (→ illokúció), (4) valamilyen hatás (meggyőzés, megijesztés, cselekvésre indítás stb.) gyakorlását a hallgatóra (→ perlokúció).

C

CONFIGURATIONALIS (configurációs) **DICTUM** ($\mathcal{D}_{\text{cnt}}$): a $\rightarrow$ dictum három aspektusának ($\sim$, $\rightarrow$ inferenciális dictum, $\rightarrow$ relacionális dictum) egyike. A $\sim$ az az értelem, amely a relacionális dictum konstituenseinek $\rightarrow$ vehiculumbeli sorrendje által fejeződik ki. — A (T1) 14. sorában található $\rightarrow$ megnyilatkozás állhatna például a következő formákban is: „Még sok csatát kell nyerned ahhoz”, vagy „Ahhoz még sok csatát kell nyerned” stb., de nem ezekben a formákban áll. A $\sim$ -mal kapcsolatos alapkérdés az, hogy mi és milyen jelleggel változik meg akkor, ha egy elrendezés megváltoztatásával a relacionális dictum nem változik meg. ($\leftrightarrow$ configurationalis sensus referens.)

CONFIGURATIONALIS (configurációs) **SENSUS REFERENS** (relatum-specifikusan organizált configurationalis sensus, $\mathcal{S}_{\text{cnt}}$): a befogadó által feltételezett világfragmentumra utaló értelem három aspektusának ($\sim$, $\rightarrow$ inferenciális sensus referens, $\rightarrow$ relacionális sensus referens) egyike. A $\sim$ a $\rightarrow$ szöveg $\rightarrow$ felszíni struktúrájában az egyes $\rightarrow$ részvilágokhoz rendelt tényállások $\rightarrow$ vehiculumbeli manifestációjának lineáris egymásutánja/elrendezése. ($\leftrightarrow$ configurationalis dictum.)

D

DENOTATIO (jelölési érték): a jelnek/ $\rightarrow$ jelkomplexusnak a vele jelölt dologra/tényállás-konfigurációra, a $\rightarrow$ denotatumra való vonatkoztatása, vele való kapcsolata. ($\rightarrow$ denotatív.)

DENOTATÍV: a jel/ $\rightarrow$ jelkomplexus tárgyára vonatkozó. ($\rightarrow$ denotatum, $\rightarrow$ denotatio, $\leftrightarrow$ konnotatív.)

DENOTATUM: a jel/ $\rightarrow$ jelkomplexus tárgya; a nyelven kívüli valóságnak az az eleme, amelyre a jel/jelkomplexus a nyelvi rendszerből eredő jelentés alapján vonatkozik. Más szóval: az a tényállás-konfiguráció, amelyet egy jelkomplexushoz a nyelvközösségen belül fennálló konvenció értelmében a jelkomplexus aktuális $\rightarrow$ kontextusától függetlenül hozzárendelhetünk. ($\leftrightarrow$ konnotatum.)

DENOTATUM-IMAGO: a $\rightarrow$ denotatum $\rightarrow$ mentális képe.

DESIGNATIO: a jelnek/ $\rightarrow$ jelkomplexusnak a vele jelölt dolgok/tényállás-konfigurációk osztályára, a $\rightarrow$ designatumra való vonatkoztatása.

DESIGNATUM: dolgok/tényállás-konfigurációk osztálya, amelyekre a jel/ $\rightarrow$ jelkomplexus általánosítva (fogalmilag) utal. ($\rightarrow$ designatio.)

DESKRIPTÍV (leíró) **INTERPRETÁCIÓ**: az $\rightarrow$ explikatív és/vagy $\rightarrow$ evaluatív interpretáció eredményeinek pusztán leírása/ábrázolása. ($\rightarrow$ interpretáció, $\rightarrow$ interpretációfolyamatok, $\leftrightarrow$ argumentatív interpretáció.)

DICTUM (fogalmi verbális sensus, $\mathcal{D}$): a $\rightarrow$ sensus designatus három típusa ($\sim$, $\rightarrow$ apperceptum, $\rightarrow$ evocatum) egyikeként: a $\rightarrow$ vehiculumban verbálisan ki-fejeződő nyelvi-logikai értelem. A $\sim$ tehát az a $\rightarrow$ sensus, amelyet a $\rightarrow$ szöveg szavai-

hoz az adott verbális → kontextusban hozzárendelhető fogalmi verbális sensusok (≈ 'értelmező szótárbeli jelentés'-ek) kombinációiként nyer(het)ünk. A ~-nak három organizációformája/aspektusa különböztethető meg: a → configurationalis ~, az → inferenciális ~ és a → relacionális ~.

DOMINÁNSAN VERBÁLIS SZÖVEG: olyan → szemiotikai objektum, amelynek domináns jelentéshordozó elemei lexikai elemek. (→ szöveg, → nyelvi szöveg.)

E

EKVIVALENS: egymásnak megfelelő, egyenértékű.

ELLIPSIS: az → anaphora speciális formája. Az ~ a → referenciálisan azonos elemekre való visszautalást adott → kontextusban a mondat hiányával vagy felesleges, már ismert részeinek elhagyásával valósítja meg.

ELSŐFOKÚ KOMPOZÍCIÓEGYÉG(EK): a verbális objektumok (→ szövegek) önálló (→ közlésegyeségekből összetevődő) elemeinek egységei. Írott/nyomatott szövegek esetén az ~ egy, a szerző által ponttal vagy pont értékű felkiáltójellel/kérdőjellel jelölt, szövegmondatnak nyilvánított szövegegység. (→ másod- és magasabb fokú kompozícióegységek.)

ESETGRAMMATIKA: a → transzformációs generatív grammatika egyik változata. Lényege, hogy a → szintaktikai → mélyszerkezetben minden egyszerű mondat egy igéből és egy vagy több főnévi csoportból áll. Az utóbbiak mindegyike valamilyen meghatározott mélyesetviszonyban van az igével.

ETNOMETODOLÓGIA: a kommunikáció szociológiája. A szövegalkotás és -befogadás szociológiai/etnológiai aspektusaival foglalkozik. (→ szociolingvisztika.)

EVALUATÍV (értékelő) INTERPRETÁCIÓ: valamely (esztétikai, szociális, morális stb.) normarendszer szempontjából az → explikatív interpretáció útján létrehozott → struktúrák és → procedúrák közvetítésével értékeli az interpretálandó → szöveg feltételezett komponenseit és (belső) → statikus és/vagy → dinamikus organizációját. (→ interpretáció, → interpretációfolyamatok.)

EVOCATUM (nemfogalmi sensus, $\mathcal{E}$). — Egy → szöveg befogadásakor az interpretátor egyrészt (fogalmilag) megérti a szöveg lexikai tartalmát (→ dictum), másrészt megalkot egy szöveghez rendelhető fogalmi nemverbális → mentális képet (→ apperceptum), harmadrészt pedig azt a tapasztalatot/érzést is reaktiválja, amelylyel a szövegben véleménye szerint kifejeződő tényállás-konfigurációt illetően rendelkezik. Az ~ a → sensus designatus három típusa (~, dictum, apperceptum) közül: a → vehiculumhoz a szöveg(részlet) verbális és/vagy nemverbális fogalmi sensusának (dictumának és/vagy apperceptumának) közvetítésével hozzárendelhető tényleges vagy előrevetített tapasztalat/érzelem. (Az ~-mal kapcsolatban is beszélhetünk → relacionális, → inferenciális és → configurationalis organizációról.) — A mindenkori olvasó állapotától/helyzetétől függ, hogy a (T1) melyik kifejezéséhez/→ megnyilatkozásához milyen tapasztalatot/érzelmet tud hozzárendelni.

EXPLIKATÍV (magyarázó) INTERPRETÁCIÓ: célja egy → struktúra vagy → procedúra mint teoretikus konstruktum létrehozása, és az interpretálandó → szöveghez való hozzárendelése. (→ interpretáció, → interpretációfolyamatok, → strukturális interpretáció, → procedurális interpretáció, → evaluatív interpretáció.)

EXTRATEXTUÁLIS: → szövegen kívüli.

F

FELSZÍNI SZERKEZET: a → generatív grammatika a konkrét/tényleges mondat struktúráját másodlagosnak, felszíni struktúrának tekinti. A ~-et egy absztrakt → mélystruktúrából vezeti le, amely egyértelműen kifejezi a mondat felépítését, s ezáltal meghatározza → szemantikai értelmezését. A mélyszerkezet bizonyos műveletek, grammatikai → transzformációk alkalmazásával alakul át ~-té.

FENOTEXTUS: a → genotextus egy lehetséges megformálódása.

FIGURA (ℱ): a fizikai → szemiotikai objektumként vizsgált → vehiculum/→ vehiculum-imago formális organizációja (→ formatio). Két vetülete különíthető el: a → vizuális ~ és az → auditív ~. Írott/nyomtatott → szövegek esetén a ~ para-grafikus, kalligrammatikus grafikai, grafikus ikonikus és grafikus diagrammatikus szintjeit célszerű megkülönböztetni. — A (T1)-ben feltűnően gyakori a gondolatjel használata. Az, hogy a szöveg két (szimbolikusan értendő) személy dialógusát reprezentálja, csak a költemény ~-jának para-grafikus szintje alapján tárható fel. (→ notatio.)

FORMATIO (Fo): a → significans közvetlen konstituenseinek (~, → vehiculum/→ vehiculum-imago) egyike. A ~ a vehiculumhoz, illetőleg annak → mentális képéhez (vehiculum-imago) hozzárendelhető formális organizáció, pontosabban az erre vonatkozó ismeret. A ~ tulajdonképpen a vehiculum/vehiculum-imago materiális 'architektoniká'-ja (→ sensus). A ~ elemzésekor a vehiculumot vizsgálhatjuk a szó legteljesebb értelmében vett fizikai → szemiotikai objektumként (→ figura), és tekinthetjük nyelvi szemiotikai objektumnak (→ notatio) is.

FUNKTOR(OK): nyelvtani viszonyokat kifejező szók, pl. névelők, névutók, kötőszók (szemben a tartalmas szavakkal, főnevekkel, igékkel stb.).

G

GENERÁLÁS: → megnyilatkozások létrehozása nyelvi elemek behatárolt/véges inventáriumából nyelvtani szabályok alkalmazásával.

GENERATÍV NYELVTAN: explicit szabályok sora, amelyek nyelvi alakulatokhoz strukturális leírást rendelnek, s ily módon ezeket az alakulatokat jól formáltaknak (grammatikailag helyesnek) nyilvánítják az adott nyelvben. Egy ideális ~ egy adott nyelv valamennyi grammatikailag helyes mondatát generálja (→ generálás). (NB. a grammatikai helyességnek, jól formáltságnak különböző fokai vannak.)

GENERATÍV SZEMANTIKA: olyan nyelvészeti irányzat, amely szerint a mondatok → generálásának alapja nem a → szintaxis, hanem a (logikai összefüggéseket feltáró) → szemantika. (↔ interpretatív szemantika.)

GENOTEXTUS: a mondanivaló lényegét tömörítő invariáns alapszöveg. (→ fenotextus.)

H

HIPERONÍMIA, HIPONÍMIA. — Egy szót (általában főnevet) akkor nevezünk hiperonimának (tágabb jelentéskörű névszónak), ha tárgyak, dolgok, személyek, fogalmak stb. olyan osztályának megnevezésére szolgál, amelynek tagjai külön-külön is rendelkeznek valamilyen elnevezéssel. Az ilyen főnév neve generikus főnév (nagyjából megfelel a logikából ismert nemfogalomnak). Az osztály tagjainak külön neve: hiponima (szűkebb jelentéskörű névszó), a nyelvészetben specifikus főnév (nagyjából megfelel a logikából ismert fajfogalomnak). — Egy specifikus főnév — dolgok, fogalmak stb. más osztályára viszonyítva — egyben generikus is lehet, és fordítva: egy generikus főnév is válhat specifikussá. (A ~ jelensége mutatis mutandis más szófajkategóriák jelentésrendjében is megtalálható.)

I

ILLOKÚCIÓ: a → beszédaktus-elméletben az az interperszonális cselekvésmozzanat (állítás, tagadás, felszólítás, kérdés, ígérés, figyelmeztetés stb.), amelyet egy → megnyilatkozás kimondása segítségével végzünk, s amely az alannak a beszéddel kapcsolatos → intenciójával függ össze. Az ~ nem teljesen adekvát az alany intenciójával. (→ lokúció, → perlokúció.)

IMAGO: kép, képmás. (→ denotatum-~, → relatum-~, → vehiculum-~.)

INFERENCIA: következtetés. Számos típusa van: morfoszintaktikai ~, explikatív ~, szillogizmuson alapuló ~, → referenciális ~, → koreferenciális ~, → intertextuális ~ stb. (→ inferenciális dictum, → inferenciális sensus referens.)

INFERENCIÁLIS DICTUM ($\mathcal{D}_{inf}$): a → dictum három aspektusának (~, → relacionális dictum, → configurationalis dictum) egyike. Az ~ az a nyelvi-logikai értelem, amely a relacionális dictum és értelem-szemantikai ismereteink (→ sensus, → sensus designatus) alapján kikövetkeztethető. A következtetések (→ inferencia) levonásának a képessége teszi lehetővé a kommunikáció ökonómiáját, azt, hogy ne kelljen mindent részletesen kifejteni, s a → szöveget mégis meg lehessen érteni (ha az inferenciák levonásának szükségessége olykor zavart okozhat is a kommunikációban). — A (TI) 4. sorában található → megnyilatkozásra vonatkozóan a 3. és 4. sorban található megnyilatkozások között fennálló dialógusreláció alapján pl. kikövetkeztethetjük, hogy a „rózsák remontálnak” *nem utólszor ezen a nyáron*; attól függően, hogy a „nem utólszor ezen a nyáron” kifejezést hogy értelmezzük, arra a következtetésre juthatunk, hogy ezen a nyáron fognak még remontálni, vagy arra, hogy az elkövetkező nyáron/nyarakon (is); tudjuk továbbá, hogy milyen értelem-szemantikai ismereteket kapcsolhatunk a *rózsák, remontálnak, nem utólszor,...* szavakhoz/kifejezésekhez, és hogy ezek alapján milyen következtetéseket vonhatunk le stb. (↔ inferenciális sensus referens.)

INFERENCIÁLIS SENSUS REFERENS (relatumspecifikusan organizált inferenciális sensus, $\mathcal{R}_{inf}$): a befogadó által feltételezett világfragmentumra utaló értelem három aspektusának ($\sim$, $\rightarrow$ configurationalis sensus referens, $\rightarrow$ relacionális sensus referens) egyike. Az $\sim$ azoknak a következtetéseknek ($\rightarrow$ inferencia) az összessége, amelyeket az interpretátor az egyes $\rightarrow$ részvilágok tényállásai alapján a szóban forgó részvilágokra és/vagy magára az egész világfragmentumra vonatkozóan levonhat. — Az egyes részvilágokban általában különféle következtetések érvényesek. Egy részvilágot meghatározó törvények saját következtetéseket implikálnak és/vagy kiválasztó funkciót töltenek be abban az értelemben, hogy a $\rightarrow$ való(s)világ-specifikus következtetések közül kiválasztják a részvilág-specifikusakat. ($\leftrightarrow$ inferenciális dictum.)

INFORMÁCIÓELMÉLET: az üzenetközvetítés módjait, folyamatait tanulmányozó tudományág. A nyelvi jelek előfordulási helyzetét, gyakoriságát, a közlemény ($\rightarrow$ megnyilatkozás, $\rightarrow$ szöveg) hírértékét stb. matematikai-statisztikai módszerekkel határozza meg. Az $\sim$ a beszédet/szöveget információnak tekinti, amely megfelelő $\rightarrow$ kód alapján közölhető és/vagy dekódolható. ($\rightarrow$ kommunikációelmélet.)

INHERENS ORGANIZÁCIÓ: a $\rightarrow$ szöveg általunk feltételezett belső organizációja; nem azonos az általunk létrehozott reprezentációjával. Csupán az $\sim$ és ennek reprezentációja megkülönböztetésével érthető meg, hogy miért lehet ugyanahhoz a szöveghez egymástól különböző strukturális és/vagy procedurális reprezentációkat ($\rightarrow$ strukturális interpretáció, $\rightarrow$ procedurális interpretáció) rendelni. Ezek a reprezentációk ugyanis minden esetben az interpretátortól és/vagy az általa alkalmazott teóriától függenek.

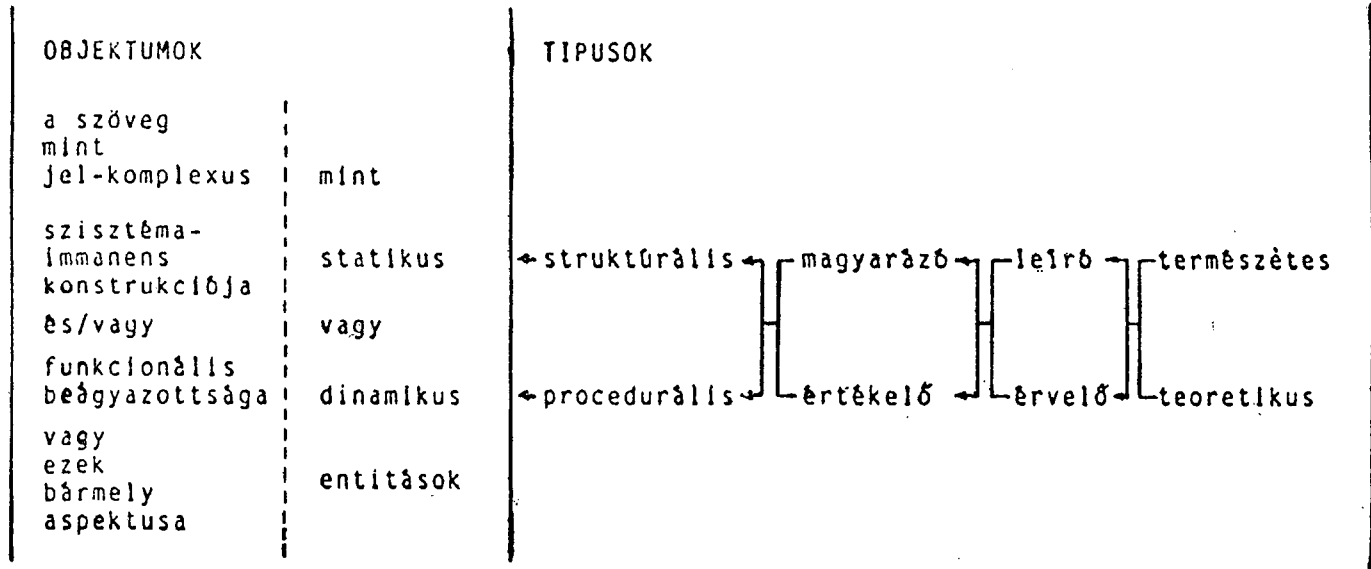
INKOHERENS. — Egy verbális objektum ($\rightarrow$ szöveg) akkor minősül $\sim$ -nek, ha az interpretátor a $\rightarrow$ sensus designatus és az alkalmazott $\rightarrow$ modell(ek) alapján nem tud létrehozni egy olyan $\rightarrow$ sensus referenst, amelyet egy általa $\rightarrow$ relatumként elfogadható tényállás-konfiguráció $\rightarrow$ mentális képével egybehangzónak tarthatna, megfeleltethetne. ($\leftrightarrow$ összekapcsoltság, $\leftrightarrow$ koherens, $\leftrightarrow$ koherencia.)

INTENCIÓ: a $\rightarrow$ szöveg alkotójának az a szándéka, amely a szöveg létrehozását meghatározza. Az $\sim$ -k főbb típusait a különféle $\rightarrow$ kommunikatív funkciók gyakorlásának a szándéka szabja meg. (E szándék általában nem tárgyiasul teljesen, a tárgyiasulásban ugyanakkor szándéktalan kommunikatív funkciók is megnyilvánulhatnak.)

INTERPRETÁCIÓ: 1. értelmezés, magyarázás, magyarázat; 2. egy $\rightarrow$ szöveghez/ $\rightarrow$ jelkomplexushoz egy olyan világfragmentum/tényállás-konfiguráció ($\rightarrow$ relatum/ $\rightarrow$ relatum-imago) hozzárendelése, amelynek elemeit az interpretátor által relevánsnak tartott relációk teszik egymással összefüggővé ($\rightarrow$ összefüggőség). ($\rightarrow$ interpretálhatóság, $\rightarrow$ interpretációfolyamatok, $\rightarrow$ szövegfeldolgozás, $\rightarrow$ strukturális $\sim$, $\rightarrow$ procedurális $\sim$, $\rightarrow$ argumentatív $\sim$, $\rightarrow$ deskriptív $\sim$, $\rightarrow$ evaluatív $\sim$, $\rightarrow$ explikatív $\sim$, $\rightarrow$ naturális $\sim$, $\rightarrow$ teoretikus $\sim$, $\rightarrow$ irodalmi magyarázat.)

INTERPRETÁCIÓELMÉLET: a szövegjelentés leírásával és elemzésével foglalkozó tudomány.

INTERPRETÁCIÓFOLYAMATOK. — Lehetséges objektumait és típusait lásd az 1. ábrán (Vö. $\rightarrow$ interpretáció; $\rightarrow$ a jelkomplexus dinamikus organizációja, $\rightarrow$ a jelkomplexus statikus organizációja, $\rightarrow$ a szöveg funkcionális beágyazottsága, $\rightarrow$ a szöveg szisztémáspecifikus konstrukciója.)

1. ábra
Interpretációfolyamatok

INTERPRETÁLHATÓSÁG: értelmezhetőség, magyarázhatóság. Egy → szöveg/→ jelkomplexus egy adott/feltételezett interpretátor adott/feltételezett — nyelvre és világra vonatkozó — ismeretei szempontjából akkor tekinthető interpretálhatónak, ha ezek az ismeretek lehetővé teszik számára, hogy a szóban forgó szöveghez egy olyan világfragmentumot/tényállás-konfigurációt (→ relatum/→ relatum-imago) rendeljen, amelynek elemeit általa relevánsnak tartott relációk teszik egymással összefüggővé (→ összefüggőség). Az ~ tehát nem tekinthető a szöveg inherens tulajdonosságának.

INTERPRETATÍV SZEMANTIKA: a → transzformációs → generatív nyelvtan → szemantikai összetevője. Az ~ terminus azt fejezi ki, hogy a transzformációs generatív nyelvtani modell generatív komponense a → szintaxis, míg a szemantikának csak az értelmezés/→ interpretálás szerepe jut. (↔ generatív szemantika.)

INTERTEXTUÁLIS ISMERETEK: a nyelvre és a világra vonatkozó ismeretek határterületére eső ismeretek. Az intertextualitás vizsgálatakor az alapvető kérdés az intertextualitás főbb megnyilvánulási formáinak felfedése és osztályozása, valamint az egyes osztályok → interpretációt befolyásoló/meghatározó aspektusainak feltárása és leírása. Különbséget lehet/szokás tenni → tipológiai és → referenciális intertextualitás között. Intertextuális elemzések során természetesen e két szempont egymással összefonódva is jelentkezhet.

INTERTEXTUÁLIS TIPOLÓGIA: azoknak a relációknak a tipologizálása, amelyek különböző szövegek közt fennállhatnak. (→ szövegtipológia, → kommunikációaktus-tipológia, → tipológiai intertextualitás.)

IRODALMI MAGYARÁZAT: egy olyan szabályhipotézisekből álló rendszer konstruálása, amely a → szövegvilág tényállásait a valószínűség és a szükségyszerűség elvének megfelelően egy → lehetséges világgá rendezi át. (→ interpretáció.)

IZOTÓPIA: a → megnyilatkozás/→ szöveg bizonyos elemei között közös tartalmi jegyek alapján létesülő szemantikai viszony. Egy izotópláncot alkothatnak: főnév esetében tulajdonnév, köznév, ennek szinonimái, jelzős változatai, vele állítványviszonyba léphető minőségnevek, alkalmi főnévi melléknevek, egy felsőbb fogalmat jelentő köznév, névmások, metaforikus elnevezések, esetleg még más főnevek.

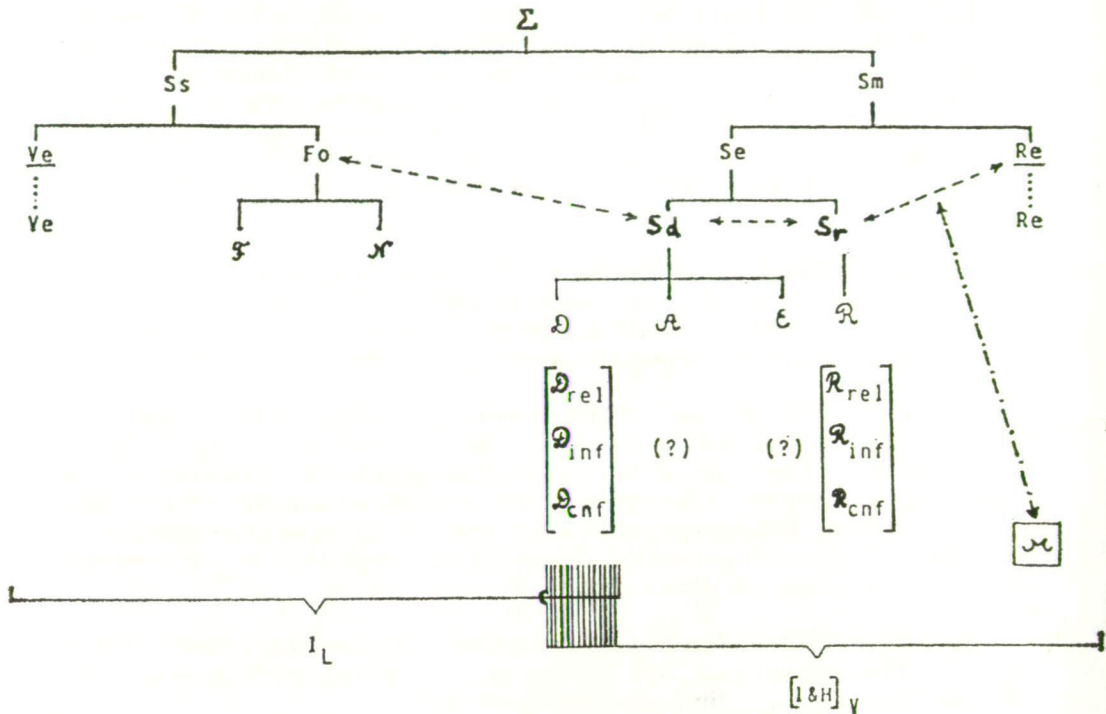
J

JELKOMPLEXUS (jelkomplexum, signum verbale, Σ): a jelölő (→ significans) és a jelölt (→ significatum) viszonya, egysége.

A JELKOMPLEXUS DINAMIKUS ORGANIZÁCIÓJA: egy olyan relációháló, amely tartalmaz e háló (időbeli/térbeli) létrejöttére vonatkozó információt. (↔ a jelkomplexus statikus organizációja, → inherens organizáció.)

A JELKOMPLEXUS KONSTITUENSEI: lásd a 2. ábrán.

Az ábra szimbólumai a következők: $\mathcal{A}$ → apperceptum, $\mathcal{D}_{\text{cnf}}$ → configurationalis dictum, $\mathcal{R}_{\text{cnf}}$ → configurationalis sensus referens, $\mathcal{D}$ → dictum, $\mathcal{E}$ → evocatum,

2. ábra
A jelkomplexus konstituensei

$\mathcal{F}$ → figura, F_o → formatio, $\mathcal{D}_{inf}$ → inferenciális dictum, $\mathcal{R}_{inf}$ → inferenciális sensus referens, Σ → jelkomplexus, $\mathcal{N}$ → notatio, I_L : nyelvre vonatkozó ismeretek, $\mathcal{D}_{rel}$ → relacionális dictum, $\mathcal{R}_{rel}$ → relacionális sensus referens, Re → relatum, $\underline{Re}$ → relatum-imago, Se → sensus, S_r → sensus referens, S_d → sensus designatus, $\overline{Ss}$ → significans, Sm → significatum, Ve → vehiculum, $\underline{Ve}$ → vehiculum-imago, $[I\&H]_V$: világra vonatkozó ismeretek és hiedelmek, $\mathcal{M}$ → modell.

A JELKOMPLEXUS STATIKUS ORGANIZÁCIÓJA: egy olyan relációháló, amely e háló (időbeli/térbeli) létrejöttére vonatkozó információt nem tartalmaz. (↔ a jelkomplexus dinamikus organizációja, → inherens organizáció.)

K

KATAPHORA: előreutalás. A ~ jelensége akkor áll fenn, ha egy → szövegben valamely elem totálisan vagy parciálisan/tematikusan → koreferens utána következő kifejezésekkel, vagyis előreutal referenciálisan (→ referencia) azonos elemekre. (↔ anaphora.)

KÓD: 1. megállapodás szerinti jelek/szimbólumok és szabályok rendszere — a nyelv esetében: a nyelvi jelek és szabályok összessége —, amellyel valamely információ az információt cserélők között meghatározott csatornán továbbítható és vissza-

alakítható; 2. átalakító műveletek kulcsa, rejtjelkulcs; 3. az irodalmi → szövegekben a jelek olyan osztálya, amely művészi üzenetet közvetítő jelentéseket hordoz. (→ információelmélet, → kommunikációelmélet.)

KOGNITÍV PSZICHOLÓGIA: a szövegalkotás és -befogadás pszichológiai aspektusaival foglalkozó tudományág. (→ pszicholingvisztika.)

KOHERENCIA: → összefüggőség. Olyan pragmatikai természetű tulajdonság, amelynek egy verbális objektumhoz (→ jelkomplexus; → szöveg) való hozzárendelése során az interpretátornak a szóban forgó verbális objektumra, ennek használatára és általában a világra vonatkozó ismeretei egyaránt szerepet játszanak. Ennek megfelelően a ~ a → sensus referens és a → relatum/→ relatum-imago relációjának a minősítésére szolgál. A ~ nem tekinthető a szöveg inherens tulajdonságának, s nem azonos sem a → konnexitással, sem pedig a → kohézióval. (→ koherens, → szövegkoherencia, ↔ inkoherens, → pragmatika.)

KOHERENS: összefüggő. Egy verbális objektum (→ jelkomplexus, → szöveg) akkor minősül ~-nek, ha az interpretátor a → sensus designatus és az alkalmazott → modell(ek) alapján létre tud hozni egy olyan → sensus referens, amelyet egy általa → relatumként elfogadható tényállás-konfiguráció → mentális képével egybehangzóan, megfelel(tethet)őnek tart. (→ koherencia, → szövegkoherencia, ↔ inkoherens.)

KOHÉZIÓ (kohezivitás): → szemantikai természetű tulajdonság; a verbális objektum (→ szöveg) értelem-szemantikai (és → koreferenciális) jelenségeit minősíti. A ~ a → sensus designatus (és a → configurationalis sensus referens) → összefüggősége, mind a → textúra (→ texturális kohézió), mind pedig a → kompozíció (→ kompozicionális kohézió) vonatkozásában. A ~ így csak részben tekinthető a szöveg inherens tulajdonságának. A ~ foka/mértéke szövegtípusonként (→ szövegtipológia) más és más lehet. A ~ nem azonos sem a → konnexitással, sem pedig a → koherenciával.

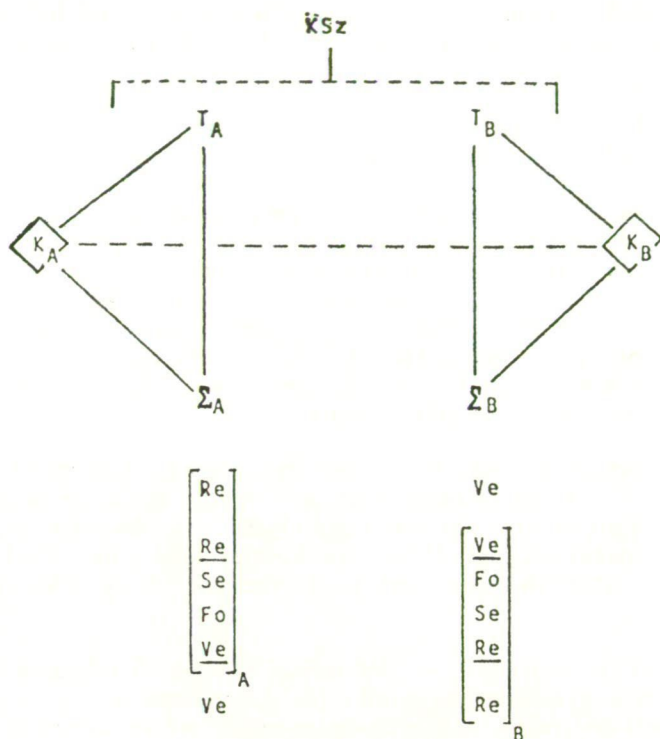
KOMBINÁCIÓ: a nyelvi elemeknek és szabályoknak a → szövegben aktuálisan adott elrendezése, felhasználási módja. (↔ szelekció.)

KOMMUNIKÁCIÓAKTUS-TIPOLÓGIA: a → kommunikációszituációknak összetevőik szerinti tipologizálása. (→ szövegtipológia, → intertextuális tipológia.)

A KOMMUNIKÁCIÓ ALAPVETŐ TÉNYEZŐI: (1) szövegalkotó (a szövegalkotó szerepében működő → kommunikátor), (2) befogadó (a befogadó szerepében működő kommunikátor), (3) beszédhelyzet, (4) kontaktus, (5) → kód, (6) üzenet (→ megnyilatkozás, → szöveg). (→ kommunikatív funkciók, → kommunikációelmélet.)

KOMMUNIKÁCIÓELMÉLET: az üzenetközvetítés általános elmélete. Tárnya a kommunikáció valamennyi fajtájának, tényezőjének (→ a kommunikáció alapvető tényezői), összetevőjének (→ kommunikációszituáció) és funkcióinak (→ kommunikatív funkciók) vizsgálata. (→ információelmélet.)

KOMMUNIKÁCIÓSZITUÁCIÓ. — Egyszerűsített sémáját lásd a 3. ábrán. Az ábra szimbólumainak értelmezése a következő: KSz: kommunikációszituáció

3. ábra
A kommunikációsituáció összetevői

(a kommunikációsituáció két konstituensét „egységbe foglaló” vonal szaggatott volta azt kívánja kifejezni, hogy a két félsituációnak nem kell sem azonos térben, sem azonos időben egymással összekapcsolva lennie); meghatározó összetevői: K_A : az alkotó (közlő) szerepét játszó → kommunikátor; Σ_A : az alkotó (közlő) által létrehozott nyelvi objektum mint → jelkomplexus; T_A : az a téma, amelyről → intenciója és meggyőződése szerint az alkotó a Σ_A → vehiculumát létrehozva kommunikál; K_B : a befogadó szerepét játszó kommunikátor; Σ_B : az alkotó által létrehozott nyelvi objektum (mint jelkomplexus) befogadó által történő rekonstrukciója, pontosabban a Σ_A vehiculumához a befogadó által rendelt → interpretáció; T_B : az a téma, amelyről a befogadó Σ_B -re alapozott meggyőződése szerint az alkotó kommunikál; Fo: → formatio; Se → sensus; Re → relatum; Re → relatum-imago; Ve → vehiculum; Ve → vehiculum-imago.

Az alkotó/közlő és a befogadó szerepét játszó kommunikátor számára jelkomplexusként csak a vehiculum (Ve) közös. A Σ_A és Σ_B nagy valószínűséggel minden esetben különbözik (ezt kívánja kifejezni az a mód is, ahogyan konstituenseik a rajzon ábrázolva vannak); egy kommunikáció eredményes végrehajtása csupán azt kívánhatja meg, hogy Σ_A és Σ_B az adott kommunikációsituáció szempontjából releváns konstituenseikben egyezzenek meg. Adott esetben T_A és T_B is különbözhetnek egymástól.

A nyelvi objektumok mint jelkomplexusok egy része olyan tágabb értelemben vett jelkomplexus, amelyben egy teljes kommunikációsituáció manifesztálódik. Ha

ez az eset áll fenn, az ábra Σ_A és Σ_B szimbólumai helyére közvetlenül nem e jelkomplexusok konstituenseit, hanem egy KSz-szel analóg kommunikációs-szituáció szimbólumait kell behelyettesíteni. Nevezzük ezt a szituációt „másodlagos vagy kommunikált kommunikációs-szituáció”-nak, és jelöljük KSz_A² és KSz_B²-vel. Erre a másodlagos kommunikációs-szituációra vonatkozóan értelemszerűen beszélhetünk K_A² és T_A², Σ_A^2 stb. konstituensekről. — A (T1) egy ilyen másodlagos kommunikációs-szituáció manifesztációja: K_A² és K_B² a két „ismeretlen” (a dialógnak megfelelően váltakozva) Σ^2 vehiculumát az egyes dialógusrészek vehiculumai alkotják; K_A és István, K_B a (T1) tetszőleges befogadója, Σ (Σ_A és Σ_B) vehiculumát maga a (T1) alkotja. (→ kommunikációelmélet.)

KOMMUNIKATÍV FUNKCIÓK: a → kommunikáció alapvető tényezőinek megfelelően a következők: (1) önkifejező (emotív), (2) valamire felhívó/felszólító (konatív), (3) valóságos vagy fiktív eseményeket közlő (referenciális), (4) kapcsolatfelvevő, -fenntartó vagy -megszüntető (fatikus), (5) a használt nyelv funkcionálását ellenőrző (metanyelvi), (6) elsődlegesen a közleményre irányuló (poétikai). (→ intenció, → kommunikációelmélet.)

KOMMUNIKÁTOR: beszélő/szövegalkotó, hallgató/befogadó.

KOMPETENCIA: a beszédtevékenység alapjául szolgáló nyelvtudás/képesség. A ~ alapja a hallott mondatok/→ megnyilatkozások, amelyekből a beszélő elemeket és szabályokat von el. (→ szövegkompetencia, → performancia.)

KOMPOZÍCIÓ: a → szövegkonstitúció vertikális/hierarchikus aspektusa, szervezethez; az a → szövegben manifesztálódó/kimutatható 'architektúra', amely azáltal valósul meg, hogy a szöveg alkotó elemei mind magasabb és magasabb fokú hierarchikus egységekké (→ másod- és magasabb fokú kompozícióegységek) szerveződnek, mindaddig, amíg létre nem jön a szöveg egésze mint legmagasabb fokú hierarchikus egység. (↔ textúra.)

KOMPOZICIONÁLIS ELEMZÉS: a kompozicionális → összefüggőséget (→ kompozicionális kohézió, → kompozicionális konnexitás) és teljességet biztosító/hordozó (ismétlődő) elemek és egységek szövegstrukturáló funkciójának az elemzése. (↔ texturális elemzés.)

KOMPOZICIONÁLIS KOHÉZIÓ: a verbális objektum (→ dictuma) kompozicionális (→ kompozíció) → összefüggősége, kohezivitása (→ kohézió). Célszerű megkülönböztetni a ~ → mélystruktúra-specifikus és felszínstruktúra-specifikus egységeit. A kompozicionális értelem-szemantikai organizáció mélystruktúra-specifikus alapegysége egy elemi → propozíció, magasabb fokú egysége pedig egy olyan (tematikus) propozícióháló, amely mindazokat a propozíciókat tartalmazza, amelyeknek vagy valamely → argumentumuk/argumentumkonfigurációjuk, vagy pedig a predikátumuk azonos. A kompozicionális értelem-szemantikai organizáció felszínstruktúra-specifikus alapegysége az → elsőfokú kompozícióegység, magasabb fokú egységei pedig ezekből épülnek fel. (NB. a → formatio körébe tartozó kompozícióegységek: a bekezdés, az alfejezet stb. egybeeshetnek, de nem szükségképpen esnek egybe az értelem-szemantikai kompozícióegységekkel.) — A kohezív kompozicionális organizáció főbb manifesztációi: a kommunikatív organizáció, a tematikus organizáció, a kötőszók alkalmazásával létrehozott organizáció stb.

KOMPOZICIONÁLIS KONNEXITÁS: a → vehiculum (és → formatio: → figura, → notatio) kompozicionális (→ kompozíció) szervezetségének → összefüggősége. A → vizuális figura kompozicionális organizációjának → konnexitását az ismétlődő tipográfiai sémák, grafikus ikonikus konstellációk stb., az → auditív figura ~-át a metrikai-ritmikai és rímstruktúrák stb. auditív megjelenési formái hordozhatják. A → notatio kompozicionális → szintaktikai organizációjának alapegysége egy szintaktikailag konnex szóalakzat vagy séma, illetve szintaktikaikategória-konfiguráció, magasabb fokú egységei pedig ezekből épülnek fel. NB. az ide tartozó kompozícióegységek (szakaszok, bekezdések, alfejezetek stb.) egybeeshetnek, de nem feltétlenül esnek egybe az értelem-szemantikai kompozícióegységekkel. (→ texturális konnexitás.)

KONNEKTOR (konnektív elemek): a → szöveg lineáris folytonosságát (→ konnexitását) biztosító elemek: kötőszók, névmások, bizonyos ragok stb. (Más felfogásban: csak a kötőszók a konnektív elemek.)

KONNEXITÁS: → szintaktikai természetű tulajdonság; a → vehiculum (és → formatio) → összefüggősége, szintaktikai és kommunikatív jól formáltsága, mind a → textúra (→ texturális konnexitás), mind pedig a → kompozíció (→ kompozicionális konnexitás) vonatkozásában. Egy → megnyilatkozás/→ szöveg ~-a attól függ, hogy tudunk-e olyan → kotextust (vagy → kontextust) találni, amelyben az adott megnyilatkozás/szöveg — összetevőinek adott elrendezésével — jól formálnak hat. Az összetevőket egyes esetekben explicit konnektív elemek (→ konnektorok), más esetekben az értelem-szemantikai elemek, ismét más esetekben a bennük leírt tényállások között fennálló relevanciarelációk kapcsolják össze. A ~ foka/mértéke szövegtípusonként (→ szövegtipológia) különböző lehet. A ~ nem azonos sem a → kohézióval, sem pedig a → koherenciával.

KONNOTATÍV: a → denotatumon túli jelöltre is vonatkozó. (A jelölt speciális jelentésjegyeire utaló.) (→ konnotatum.)

KONNOTATUM: a → denotatív és a → konnotatív jelentés(eke)t foglalja össze. (A jelölt speciális jelentésjegyei.) Míg a nyelv denotációs működése tisztán nyelvészeti eszközökkel is megközelíthető, a ~ leírása túlmutat a nyelvészetten: a → pszicholingvisztika, a → szociolingvisztika, az etnolingvisztika (→ etnometodológia), a logika, a → kommunikációelmélet stb. körébe utalható.

KONSTITUÁL: alkot, teremt létrehoz; eltérően a → mimetikus irodalom- (művészet-)felfogástól, amely szerint az alkotó egy világot ábrázol, egy világ nyelvi teremtésének aktusára utal/vonatkozik. (→ konstitúció.)

KONSTITÚCIÓ: a → vehiculum/→ vehiculum-imago formai (→ formatio) és értelem-szemantikai (sensus designatus) organizációja. (→ sensus designatus, → szövegkonstitúció.)

KONSTRUKCIÓ: a → significans és a → significatum relációjának organizációja. (→ konstrukciótípus.)

KONSTRUKCIÓTÍPUS: → konstrukció eredménye. A beépítésének lehetőségeivel együtt felfogott tipikus gondolati konstelláció. Formailag egyfajta szöveg-

szervezeti alapegység, amelyet két tartalmi-logikai viszonyfajta hierarchikus egysége jellemez. A magasabb szövegegységbe a két viszonyfajta (s a viszonyított részek) sorrendi cseréjével épül be, beépítetlen helyzetében pedig → szöveg értékű lehet, s a lezártág érzetét kelti.

KONTEXTUÁLIS EGYSÉGEK: kommunikációs, tehát olyan egységek, amelyek tartalmaznak tényleges vagy lehetséges/feltételezett → kommunikációs-szituációra vonatkozó paramétereket. ~ a tényleges vagy lehetséges → megnyilatkozások és ezek láncai. (↔ kotextuális egységek.)

KONTEXTUÁLIS ELEMZÉS: a → kontextuális egységek → kontextusának és → kommunikatív funkciójának elemzését jelenti. A kontextusokat alkotó paraméterek vizsgálatán túl a ~ kiterjed a kontextuális egységek és a → beszédaktusok kohezivitásának (→ kohézió) vizsgálatára, figyelembe véve a szociális- és stílusstruktúra-specifikus konvenciók szempontjait is. A ~-ben a → szociolingvisztika, az etnolingvisztika (→ etnometodológia), a → pragmatika és a pragmalingvisztika, valamint a beszédaktus-elmélet eredményei és módszerei egyaránt szerepet játszanak. (→ kotextuális elemzés, → texturális elemzés.)

KONTEXTUÁLIS JELENTÉS: alkalmi jelentés; a nyelvi jel szövegösszefüggésből és/vagy szituációból adódó jelentése.

KONTEXTUALIZÁCIÓ: ez a terminus a → sensus designatus és a → sensus referens relációjának jelölésére szolgál.

KONTEXTUS: 1. azon információk összessége, amelyek valamely → szöveg (illetőleg egyes részei) meghatározott értelemben vett nemverbális környezetét adják; 2. a szöveg (illetőleg a szöveg egyes részei) létrehozása idejének és helyének (krono- logikus és topológiai hálójának), valamint alkotójának/alkotóinak a szöveg értelme (→ sensus designatus) és a szöveghez rendelhető világfragmentumra utaló értelem (→ sensus referens) szempontjából releváns tulajdonsága. (Azon jelek/információk összessége, amelyek a szöveg (illetőleg egyes részei) szűkebb és/vagy tágabb értelemben vett nyelvi (verbális) környezetét alkotják; a szöveg verbális és nemverbális környezete.) (↔ kotextus.)

KONVERZÁCIÓ: élőbeszédbeli → megnyilatkozás/→ szöveg.

KOREFERENCIA: referenciaazonosság. Ha egy → jelkomplexusban/→ szövegben több szó vagy kifejezés a jelrendszeren kívüli tényleges vagy a jelrendszer által egyezményesen konstituált valóságra utal, vagyis megegyezik a referense (→ referencia), akkor ezek a szavak/kifejezések koreferensek, a köztük fennálló viszony pedig a ~. A ~ bonyolult pszichológiai, → pszicholingvisztikai, valamint logikai jelenség, amely a nyelvben különböző → szintaktikai törvényszerűségeken (pronominalizáció, → ellipsis stb.) keresztül valósul meg. (→ anaphora, → kataphora.)

KORPUSZ: a → szövegek bármely halmaza. Egy szerző életműve éppúgy tekinthető ~-nak, mint egy adott újságban egy adott időszakban közölt gazdasági hírek összessége stb.

KOTEXTUÁLIS EGYSÉGEK: olyan grammatikai, poetikai, retorikai stb. egységek, amelyek tényleges vagy lehetséges/feltételezett → kommunikációs-szituációra

vonatkozó paramétereket nem tartalmazzák. ~ az egyszerű és az összetett mondatok, valamint ezek láncai stb. A ~-kel kapcsolatban nem indokolt a 'szöveg' terminus használata, ahogyan a 'mondat' terminus alkalmazása sem célszerű → szövegek önálló alapegységeinek a megjelölésére. (↔ kontextuális egységek.)

KOTEXTUÁLIS ELEMZÉS: a → kontextuális egységek grammatikai struktúrájának elemzését jelenti. A 'struktúra' terminus a kontextuális egységek → könnexitására utal. (→ szöveggrammatika, → kontextuális elemzés, → texturális elemzés.)

KOTEXTUS: a → szöveg egyes részeinek szövegen belüli környezete. (↔ kontextus.)

KÖZLÉSEGYSÉG(EK): az → elsőfokú kompozícióegységek önállóan tekinthető értelem-szemantikai összetevői.

L

LEHETSÉGES VILÁG: a beszélő mondatainak/→ megnyilatkozásainak a → propozicionális attitűd által szervezett összessége; olyan konstrukció, amelyben a → szövegvilág tényállásai adott feltételek mellett az interpretátor számára igazak/lehetőségek. (→ való világ.)

LEXIKAI (szemantikai) MEZŐ: a jelentésben egymáshoz viszonylag közel eső, általában rendszernek tekinthető szavak összessége.

LOKÚCIÓ: a → beszédaktus-elméletben a nyelvi → megnyilatkozás kimondásának aktusa. (→ illokúció, → perlokúció.)

M

MAKROSTRUKTÚRA: a → szöveg(rész)hez hozzárendelhető, annak összefoglalását, tartalmi kivonatát nyújtó absztrakt. Az absztraktkészítésnél mindig szerepet játszhat valamely idiosyncretikus szempont, ezért egy és ugyanazon szöveghez több, egymástól különböző ~ rendelhető. (↔ szuperstruktúra.)

MÁSOD- ÉS MAGASABB FOKÚ KOMPOZÍCIÓEGYSÉGEK: az → elsőfokú kompozícióegységekből lineáris szerveződés útján létrejött egységek.

MEGNYILATKOZÁS (utterance): két tényleges/lehetőséges hallgatás/szünet között létrehozott beszédaktus/beszédmenyiség (→ beszédaktus-elmélet.)

MÉLYSTRUKTÚRA: ↔ felszíni szerkezet.

MENTÁLIS KÉP: értelmi, észbeli kép.

MIMETIKUS: utánzáson alapuló; a ~ irodalom- (művészet-)felfogás az irodalmi művet az objektív valóság utánzásán, visszatükrözésén alapuló alkotásnak tekinti. (→ konstituál.)

MODÁLIS: a körülményektől függő (→ modális logika, → modalitás).

MODÁLIS LOGIKA: olyan logika, amely a mondatok igazságértékének vizsgálatába bevonja a lehetőség, szükségszerűség stb. → modalitását, illetőleg a beszélőnek a saját kijelentéseire irányuló → propozicionális attitűdjét, amely kijelenti az igazságérték eldöntésének → referenciális bázisául szolgáló → lehetséges világot. (→ modális, → modalitás.)

MODALITÁS: 1. az ítéletnek szükségszerűséget, lehetőséget vagy véletlent kifejező jellemzője; 2. a beszélőnek a mondat valóságtartalmához való viszonya, illetőleg az ezt kifejező nyelvi eszközök. (→ modális logika, → modalitás.)

MODELL (M): 1. egy adott objektum belső összefüggéseit, legjellemzőbb sajátosságait az analógia elve alapján leképező jelalakulat; 2. az előállító és/vagy befogadó specifikus ismeret- és hiedelemrendszere, amely → szemiotikai viszonyt teremt a → szövegben kifejeződő nyelvi jelentés és a szövegben kifejeződő valóságos vagy fiktív világfragmentum között. A szövegelőállítás vizsgálatakor döntő jelentőséggel bírhat annak a ~-nek a tudása, ismerete, amely meghatározza az előállított szöveg → konstitúcióját. Egy → relatum → mentális képének (→ relatum-imago) (re-)konstruálásánál pedig az interpretátor ismeret- és hiedelemrendszerének azon része játszik döntő szerepet, amelyet a szóban forgó → vehiculummal kapcsolatba hozhatónak tart.

N

NATURÁLIS (természetes) INTERPRETÁCIÓ: akkor beszélünk ~-ről, ha egy átlagolvasó/-hallgató természetes → kommunikációs-szituációban hajtja végre az interpretációs operációkat (→ interpretáció, → interpretációfolyamatok, → teoretikus interpretáció.)

NOTATIO (N): a lexikai elemekből álló → szemiotikai objektumként elemzett → vehiculum/→ vehiculum-imago formális organizációja (→ formatio), vagyis a nyelvi rendszerben szisztematizált, rá vonatkozó ismeretek. Írott/nyomtatott → szövegek esetén a ~ grafemikus, fonemikus, lexikai, → szintaktikai és vizuális nyelvi konstitúciós szintje primer → imagoként eleve adva van; prozodikus, esetleg vokális szintje pedig mint szekunder imago konstruálható meg. (↔ figura).

NYELVI SZÖVEG. — Valamely nyelvi objektum akkor minősül → szövegnek, ha a → vehiculum domináns információhordozói lexikai elemek, s ha egy tényleges vagy feltételezett → kommunikációs-szituációban tényleges vagy feltételezett → kommunikatív funkciók betöltésére alkalmas. Ez általában azt jelenti, hogy az adott kommunikációs-szituációt tekintve, egy összefüggő és teljes (vagy → interpretáció útján azzá tehető) tényállás-konfigurációt juttat kifejezésre, s ennek következtében nyelvi → konstitúciója is valamiképpen összefüggő és teljes (vagy interpretáció útján azzá tehető). (→ dominánsan verbális szöveg, → textualitás.)

Ö

ÖSSZEFÜGGŐSÉG, ÖSSZEKAPCSOLTSÁG: → konnexitás, → kohézió, → koherencia.

P

PARADIGMA: 1. egymásnak megfelelő, valamiképpen egyenértékű, ezért egymás közt felcserélhető elemek sorozata; 2. a → szövegben olyan osztályok, amelyeknek tagjai bizonyos jellemző vagy jellemzők tekintetében → ekvivalensek, és ezek a jellemzők mindig a kérdéses formán kívül vannak alkotva.

PARADIGMATIKUS TENGELY: a nyelvi jelek → paradigmáit tartalmazó virtuális készlet, amelyből a beszélő/szövegalkotó válogat. (↔ szintagmatikus tengely.)

PARAFRÁZIS: egy kifejezés, mondat, → megnyilatkozás/→ szöveg értelmének visszaadása más szavakkal és/vagy szerkesztéssel. (A ~ sohasem teljesen azonos tartalmú a parafrazálttal.)

PARALINGVISZTIKA: 1. az a tudományág, amely a beszélő gesztusaiban, testtartásaiban, cselekvéseiben megnyilvánuló nyelvvel foglalkozik; 2. a nyelv adott személyre/személyekre jellemző aspektusait (egyéni hangszín, egyéni prozódia, parafonikus sajátosságok, életkor, hangulat stb.) tanulmányozó tan.

PERFORMANCIA: a nyelv tényleges használata, konkrét mondatok létrehozása az elvont nyelvi szabályrendszer alapján. (↔ kompetencia.)

PERFORMATÍV: a → megnyilatkozás kimondásával végzett cselekvés neve (pl. *Ígérem, hogy eljövök, Kérlek téged, ... stb.*) (→ beszédaktus-elmélet, → illokúció.)

PERLOKÚCIÓ: a → beszédaktus-elméletben az a cselekvés vagy reakció, amelyet a nyelvi kijelentés/→ megnyilatkozás mint tett (→ lokúció) a beszédpartnerből kivált. (→ illokúció.)

PRAGMATIKA: a → szemiotikának az az ága, amely a jel és használója, valamint a jel és használata, → kontextusa viszonyait tanulmányozza. (→ szintaxis, → szemantika.)

PREDIKÁTUM(FUNKCIÓ): állítmány; logikai értelemben egy függvény, amely „üres helyeket”, változókat tartalmaz, ezeket — az → argumentumokat — behelyettesítve kapunk kijelentést, → propozíciót.

PROCEDÚRA: a → jelkomplexus dinamikus organizációjának reprezentációjaként létrehozott teoretikus konstruktum. A jelkomplexusok (és → kommunikációs-szituációk) dinamikus organizációját feltételezzük, és explicit reprezentálásuk céljából teoretikus konstruktum(ka)t hozunk létre. A reprezentálást illetően természetesen nem valamiféle interszjektív módon feltárható organizáció reprezentációjáról van szó. Ez azt jelenti, hogy a jelkomplexushoz különféle ~-kat rendelhetünk.

A ~ tehát nem más, mint a feltételezett inherens dinamikus organizáció approximációja. ($\leftrightarrow$ a jelkomplexus statikus organizációja, $\leftrightarrow$ struktúra, $\rightarrow$ inherens organizáció.)

PROCEDURÁLIS INTERPRETÁCIÓ. — A $\rightarrow$ szöveg szisztémaspecifikus konstrukciójának leíró-magyarázó ~-ja mint produktum: az interpretált ($\rightarrow$ interpretáció) verbális objektum organizációjában résztvevő elemek dinamikus hálója, azaz egy olyan háló, amely létrejöttének módjára vonatkozóan is tartalmaz információt. — A $\rightarrow$ szöveg funkcionális beágyazottságának leíró-magyarázó ~-ja mint produktum: az $\rightarrow$ interpretációfolyamat végrehajtását bemutató interpretáció, tehát arra vonatkozóan is tartalmaz információt, hogy ez a folyamat hogyan ment végbe. ($\rightarrow$ a jelkomplexus dinamikus organizációja, $\leftrightarrow$ strukturális interpretáció.)

PROPOZÍCIÓ: a beszélő $\rightarrow$ propozicionális attitűdje által kijelölt $\rightarrow$ lehetséges világon belüli elem. Logikai értelemben egy kijelentésfüggvényből ($\rightarrow$ predikátum) s bizonyos számú $\rightarrow$ argumentumból álló kijelentés.

PROPOZICIONÁLIS ATTITŰD: $\rightarrow$ (rész-)részvilágokat alkotó kifejezések. A ~-ben a beszélőnek a saját kijelentéseit a $\rightarrow$ való(s) világtól mint $\rightarrow$ referenciális bázistól elhatároló, eltávolító és $\rightarrow$ lehetséges világot indítványozó magatartása jut kifejezésre. Rendszerint úgynevezett világalkotó igéket (tud, elképzél, hisz, álmodik stb.) implikál.

PSZICHOLOGIA: az a tudományág, amely a nyelvészet és a pszichológia segítségével a beszédtevékenységet állítja a vizsgálat középpontjába. Kutatja (többek között) a nyelvi leírás és a tényleges nyelvhasználat összefüggését, a közlemény létrehozásának a folyamatát, a beszéd felismerést, a beszéd érthetőségét, a nyelv elsajátítási folyamatot stb. ($\rightarrow$ kognitív pszichológia.)

R

REFERENCIA: egy jelnek/ $\rightarrow$ jelkomplexusnak a jelrendszeren kívüli tényleges vagy a jelrendszer által egyezményesen konstituált valóságra való vonatkoztatása; vonatkozás és/vagy a vonatkozás tárgya. ($\rightarrow$ referenciális bázis.)

REFERENCIÁLIS BÁZIS: egy jel/ $\rightarrow$ jelkomplexus vonatkoztatási alapja: a (tény)vonatkozás területe. ($\rightarrow$ referencia.)

REFERENCIÁLIS INTERTEXTUALITÁS. — Két (vagy több) $\rightarrow$ szöveg között akkor áll fenn referenciális intertextuális reláció, ha az egyik ténylegesen vagy nyilvánvalóvá tehetően utal a másikra. Ennek az utalásnak a szöveg alkotója részéről sem szándékosnak, sem tudatosnak nem kell lennie. ($\rightarrow$ intertextuális ismeretek, $\rightarrow$ tipológiai intertextualitás.)

RELACIONÁLIS (relációs) DICTUM: ($\mathcal{D}_{rel}$): a $\rightarrow$ dictum három aspektusának (~, $\rightarrow$ configurationalis dictum, $\rightarrow$ inferenciális dictum) egyike. A ~ az egyes $\rightarrow$ megnyilatkozásokon belül: azok összetevői között, a teljes $\rightarrow$ vehiculumon belül pedig: annak megnyilatkozásai között fennálló nyelvi-logikai relációk. A ~ alapegysége egy $\rightarrow$ propozíció/propozíciókomplexus. Egy propozíció egy $\rightarrow$ predikátum — $\rightarrow$ argumentum¹-reláció; az argumentumokként reprezentált entitások között áll

fenn a predikátumban kifejeződő reláció. — A (T1) 14—15. sorában található megnyilatkozásra vonatkozóan a $\rightarrow$ szintaktikai struktúra alapján tudjuk pl., hogy a „megszólítottak” („nyerned”) sok csatát kell nyernie, s hogy ezt ahhoz kell nyernie, hogy elveszítse a háborút; az 1. sor két megnyilatkozására vonatkozóan a kérdőjel és a pont, a *hogy* és a *készen*, valamint az *állsz* és *vagyok* szópárok alapján tudjuk pl., hogy közöttük kérdés—felelet-reláció áll fenn; az egész vehiculumra vonatkozóan a gondolatjel következetes használata alapján tudjuk pl.; hogy annak melyik megnyilatkozása melyik „ismeretlen” beszédtevékenysége eredményének tekintendő. ($\leftrightarrow$ relacionális sensus referens.)

RELACIONÁLIS (relációs) SENSUS REFERENS (relátumspecifikusan organizált relációs sensus, $\mathcal{R}_{rel}$): a befogadó által feltételezett világfragmentumra utaló értelem három aspektusának ($\sim$, $\rightarrow$ configurationalis sensus referens $\rightarrow$ inferenciális sensus referens) egyike. A $\sim$ a különféle $\rightarrow$ részvilágokhoz tartozó/hozzárendelhető tényállások konfigurációja által kifejeződő értelem. Az egyes részvilágok $\sim$ -ét reprezentálhatjuk például úgy, hogy megalkotjuk azoknak a $\rightarrow$ propozícióknak a hálóját, amelyeknek valamely $\rightarrow$ argumentumát a szóban forgó részvilágot alkotó személy neve/leírása képezi. ($\leftrightarrow$ relacionális dictum.) — A (T1)-ben az „egyik ismeretlen” tudja, hogy p_1 , p_2 , ..., feltételezi, hogy r_1 , r_2 , ..., meg van győződve arról, hogy s_1 , s_2 , ... stb., s hasonló attitűdökkel viszonyul a „másik ismeretlen” is a különféle tényállásokhoz. ($\rightarrow$ szövegvilág.)

RELATUM (Re): a $\rightarrow$ szövegen kívüli ($\rightarrow$ extratextuális) jelöltet konstituáló tényállás-konfiguráció, amelyről — az interpretátor véleménye szerint — a szöveg szól.

RELATUM-IMAGO (Re): a $\rightarrow$ significatum közvetlen konstituenseinek ($\sim$, $\rightarrow$ sensus) egyike. A $\sim$ annak a (világfragmentum-specifikus) tényállás-konfigurációnak a $\rightarrow$ mentális képe, amelyről — az interpretáló véleménye szerint — a szöveg szól.

RELATUM-INDIKÁTOR (Re $\mathcal{I}$): olyan elem, amely az $\rightarrow$ interpretáció műveleteinek explicit tárgyalásakor a $\rightarrow$ relatum/ $\rightarrow$ relatum-imago helyett áll.

RÉMA: $\rightarrow$ téma — réma.

RÉSZVILÁG(OK): valamely világfragmentum összetevői. Egy világfragmentumon belül különféle módokon különíthetünk el egymástól részvilágokat: részvilágalkotó elemnek tekinthetünk valamely helyet és/vagy időt, de ilyen elemnek az egyes szereplőket is. — Az egyes részvilágokon belül is beszélhetünk részvilágokról. Külön részvilágoknak tekinthetjük azokat a tényállásokat, amelyeket egy világalkotó személy tapasztal, amelyeket tud, hisz, elképzél stb. ($\rightarrow$ propozicionális attitűd.)

S

SENSUS (Se): a $\rightarrow$ significatum közvetlen konstituenseinek ($\sim$, $\rightarrow$ relatum-imago) egyike. A $\sim$ a $\rightarrow$ vehiculum értelem-szemantikai organizációja, tulajdonképpen a $\rightarrow$ szöveg mint $\rightarrow$ jelkomplexus $\rightarrow$ szemantikai 'architektoniká'-ja ($\rightarrow$ formatio). A $\sim$ két aspektusból vizsgálható/vizsgálendő: egyfelől a szöveget felépítő nyelvi elemek ($\rightarrow$ sensus designatus), másfelől a szövegben feltehetően kifejeződő világfragmentum ($\rightarrow$ sensus referens) nézőpontjából. Ebben a megközelítésben a $\sim$:

a vehiculummal és a benne kifejeződő/kifejezhető tényállás-konfigurációval (→ relatum) kapcsolatba hozható értelem.

SENSUS DESIGNATUS (a vehiculum nyelvspecifikus értelem-szemantikai organizációja, S_d): a → sensus két összetevője közül a → vehiculummal kapcsolatba hozható értelem. A ~ és a sensus másik összetevője (→ sensus referens) között a → kontextualizáció relációja áll fenn. A ~-nak három típusa van: a → dictum, az → apperceptum és az → evocatum. (Ezek közül a dictum tekinthető leginkább interszubjektívnek s legkevésbé az evocatum.)

SENSUS REFERENS (a vehiculum relatumspecifikus értelem-szemantikai organizációja, S_r): a → sensus két összetevője közül: a → szövegben feltételezeten kifejeződő, tényleges vagy fiktív (a befogadótól → valónak tartott világgal ilyen vagy olyan módon/mértékben megfeleltethető) és különféle → részvilágokból álló világfragmentumra/tényállás-konfigurációra (→ relatum) utaló értelem. A ~ és a sensus másik összetevője (a → sensus designatus) között a → kontextualizáció relációja áll fenn. A ~-nek három típusa különböztethető meg: a → configurationalis ~, az → inferenciális ~ és a → relacionális ~. (A ~-ben megtalálható a sensus designatus → apperceptumának és → evocatumának analogonja is.) — A (T1) „Készen vagyok” → megnyilatkozásának sensus designatusa nem több és nem kevesebb, mint az, ami ebben a megnyilatkozásban értelem-szemantikailag közvetlenül kifejeződik; az adott nyelvi → kotextusban (lásd pl. „Akkor kell búcsúzni, ...”) és az adott → kommunikációs-szituációban (párbeszéd két ismeretlen között) ez a „Készen vagyok” megnyilatkozás arra a tényállásra/relatumra utal, hogy az ezt nyilatkozó „ismeretlen” kész az élete befejezésére.

SIGNIFICANS (S_s): a → jelkomplexus jelölő komponense. A ~ közvetlen konstituensei a → vehiculum/→ vehiculum-imago és a → formatio. A ~ és a → significatum között a → significatio relációja áll fenn.

SIGNIFICATIO: a jel/→ jelkomplexus jelölő funkciója. (→ significans, → significatum.)

SIGNIFICATUM (S_m): a → jelkomplexus jelölt komponense, a tulajdonképpeni jelentés. A ~ közvetlen konstituensei az értelem (→ sensus) és a relatum-imago. A ~ és a → significans között a → significatio relációja áll fenn.

SIGNUM VERBALE: → jelkomplexus.

STRUKTÚRA: a → jelkomplexus statikus organizációjának reprezentációjaként létrehozott teoretikus konstruktum. A jelkomplexusok (és → kommunikációs-szituációk) statikus organizációját feltételezzük, és explicit reprezentálásuk céljából teoretikus konstruktum(ka)t hozunk létre. A reprezentálást illetően természetesen nem valamiféle interszubjektív módon feltárható organizáció reprezentálásáról van szó. Ez azt jelenti, hogy a jelkomplexusokhoz különféle ~-kat rendelhetünk. A ~ tehát nem más, mint a feltételezett statikus organizáció approximációja. (→ a jelkomplexus dinamikus organizációja, → procedúra, → inherens organizáció.)

STRUKTURÁLIS INTERPRETÁCIÓ. — A → szöveg szisztémaspecifikus konstrukciójának leíró-magyarázó ~-ja mint produktum: az interpretált (→ inter-

pretáció) verbális objektum organizációjában résztvevő elemek statikus hálója, azaz egy olyan háló, amely létrejöttének módjára vonatkozóan nem tartalmaz információt. — A → szöveg funkcionális beágyazottságának leíró-magyarázó ~-ja mint produktum: egy végrehajtott → interpretációfolyamat eredményét bemutató interpretáció, mely arra vonatkozóan nem tartalmaz információt, hogy ez a folyamat hogyan ment végbe. (→ a jelkomplexus statikus organizációja, ↔ procedurális interpretáció.)

SZ

SZELEKCIÓ: a szövegalkotó rendelkezésére álló nyelvi készlet elemei és szabályai közötti válogatás. (↔ kombináció.)

SZEMANTIKA: a → szemiotikának az az ága, amely a jelek és a jelölt tárgyak, illetve a jelek és a jelentés közötti viszonyokat tanulmányozza. (→ szintaxis, → pragmatika.)

SZEMANTIKAI PROGRESSZIÓ: a → szövegben való → szemantikai bonyolódás, kapcsolat. A ~ lehetőségei sokfélék: az egészről rátérhetünk a rész tárgyalására vagy fordítva, az általános cselekvésről a speciálisra, múltbeli cselekvésről a jelenbelire, egyik cselekvőről a másikra, az okról az eredményre stb. A jelentéstani kapcsolat haladhat a különböző ismert fogalmi jelentésviszonyok vonalán (fő- és alfogalom, mellérendelt fogalmak, antonim jelentések, általában különféle érintkezéses és hasonlósági viszonyok). (→ tematikus progresszió.)

SZEMIOTIKA: olyan tudományág, amely egyaránt foglalkozik a különféle (nyelvi, vizuális, akusztikai stb.) jelrendszerekkel, valamint bármely komplexitású jelkonfigurációk előállításával és befogadásával, kutatva azok szintaktikai (→ szintaxis), szemantikai (→ szemantika) és pragmatikai (→ pragmatika) aspektusait.

SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIA: speciális felépítésű → szövegtan; az az integráló jellegű tudományág, amelynek célja a → dominánsan verbális szövegek/→ konverzációk valamennyi — nyelvi rendszerre és → kommunikációsituációra vonatkozó — aspektusának egységes elméleti keretben való vizsgálata.

A SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIAI KUTATÁSBAN ÉRDEKELT FŐBB DISZCIPLÍNÁK. — A szemiotikai textológia multi- és interdiszciplináris tudomány. Ebből adódóan a ~ nagyjából így csoportosíthatók: (1) retorika, poétika, stilsztika; a különféle filológiák; a különböző alapokon szerveződő → interpretációelméletek; (2) a → szemiotika mint általános jelelmélet; a strukturalista kutatás minden szövegekre vonatkozó fajtája; az általános nyelvészet mindegyik iskolája (amelyek magukba foglalják az intenzionális és extenzionális szemantikai elméleteket, a → beszédaktus-elmélet és a → pragmatika különféle irányzatait is); (3) a pszichológia (különösképpen a → kognitív pszichológia), a → pszicholingvisztika; a szociológia/→ etnometodológia és a → szociolingvisztika; (4) a gépi fordítással (és általában a fordítással) foglalkozó elméletek, valamint a természetes nyelvi kommunikációnak a mesterséges intelligenciával összefüggő kutatása. — A szemiotikai textológia módszere ezért magában foglalja mindazokat a hagyományos, formális, empirikus és technikai-modelláló rendszereket, amelyekkel a felsorolt diszciplínákban találkozhatni.

SZIMBOLIKUS REPREZENTÁCIÓ: a valóságot valamely sajátos elv/jelrendszer alapján modelláló folyamat és/vagy produktum.

SZINTAGMATIKUS TENGELY: a → szöveg elemeinek aktuális kombinációja, egymásutániséga. (↔ paradigmaticus tengely.)

SZINTAXIS: 1. a → szemiotikának az az ága, amely a jelrendszerek formális belső szerkezetével, a jelek összefűzésének, → szöveggé szervezésének formális szabályaival foglalkozik, többé-kevésbé függetlenül azok → kommunikatív funkciójától; 2. mondattan. (→ szemantika, → pragmatika.)

SZOCIOLINGVISZTIKA: az a tudomány, amely a társadalmi rétegződés és a nyelvhasználat összefüggését tanulmányozza. Vizsgálata a beszélők szociológiailag (társadalmi helyzet, foglalkozás, életkor, nem, lakóhely, iskolázottság tekintetében) meghatározott csoportjaira irányul. Kutatási területe a két- és többnyelvűség, a hátrányos helyzet nyelvi problémái stb. is. (→ etnometodológia.)

SZÖVEG. — A szakirodalomban a szöveg fogalmának általában kétféle értelmezése használatos. Az egyik csupán a → jelkomplexus jelölő komponensét (→ significans), a másik magát a jelkomplexust nevezi ~-nek. Célszerűnek az látszik, ha (bizonyos követelmények teljesülése esetén) magát a jelkomplexust nevezzük ~-nek. A → szemiotikai textológiában a ~ terminus az utóbbi értelmezésben használatos. Eszerint: (1) a ~ egy írott/nyomtatott fizikai manifesztációval rendelkező, → dominánsan verbális, relacionális → szemiotikai objektumra — jelölő — jelölt (significans — → significatum) — relációra — utal; (2) a 'dominánsan verbális' jelleg úgy értelmezendő, hogy a szóban forgó szemiotikai objektum domináns jelentéshordozó elemei lexikai elemek, s az írott/nyomtatott manifesztáció mellett elengedhetetlenül szükséges a lehetséges akusztikai manifesztáció(k) (→ auditív figura) figyelembevétele is; (3) a ~ a nyelvhasználat és nem a nyelvi rendszer eleme; (4) különbség van autonóm teljes ~-ek és autonóm részszövegek között; végül (5) megfelel a → textualitás követelményének. (→ nyelvi szöveg, → dominánsan verbális szöveg, → textualitás.)

SZÖVEGFELDOLGOZÁS: ez a terminus valamennyi → szövegekkel és szövegeken végrehajtható operáció jelölésére szolgál: indexek automatikus készítésétől a komputer segítségével történő fordításig vagy a természetes szövegértés szimulálásáig. A ~ központi tartományát az → interpretációfolyamatok alkotják.

A SZÖVEG FUNKCIONÁLIS BEÁGYAZOTTSÁGA: elemzésén a szövegalkotót a → szöveg megalkotásához vezető motiváció(k), valamint a szöveg létrehozási, illetőleg befogadási/megértési folyamata jellemzőinek vizsgálatát értjük. A ~-nak interpretálása lehet leíró-magyarázó → strukturális interpretáció és → procedurális interpretáció. Az ezek során felhasznált elemek kiválasztása és felhasználásuk módja a valóságos vagy feltételezett alkotótól/befogadótól (a neki tulajdonított ismeret-/hitrendszerétől, szociális státusától, pszichikai állapotától stb.) és a valóságos vagy feltételezett → kommunikációs-szituáció paramétereitől függ. (↔ a szöveg szisztemás-specifikus konstrukciója.)

SZÖVEGRAMMATIKA: a → kotextuális egységeket elemzi. Főbb témái: a prozodikus struktúra, a pronominalizáció, a lexikai → konnexitás, a → téma — réma szerkezet, a bekezdés-struktúrák stb. vizsgálata.

SZÖVEGKOHERENCIA. — Egy → szöveg koherenciájáról (→ koherencia) beszélve egy extralingvisztikai → relatum (re-)konstruált → mentális képére (→ relatum-imago) utalunk. Ha az interpretátor az interpretálandó szöveghez hozzá tud rendelni egy olyan → sensust, amely lehetővé teszi számára egy → interpretációként elfogadható mentális kép (re-)konstruálását, ez a szöveg — a (re-)konstruált mentális képre vonatkozóan — számára → koherensnek minősül. (→ inkoherens.)

SZÖVEGKOMPETENCIA: azoknak az ismereteknek a halmaza/rendszere, amelyekkel egy nyelvközösség tagjai a → szövegekre, a kommunikációra, valamint a kommunikáció és a szövegek között fennálló különféle relációkra vonatkozóan rendelkeznek. A ~ terminus nem tekinthető a Chomsky által bevezetett → 'kompetencia'-terminus általánosításának, mert a ~ olyan ismereteket is magában foglal, amelyeket Chomsky a → performance körébe sorolt.

SZÖVEGKONSTITÚCIÓ: a → vehiculum/→ vehiculum-imago és a → formatio, valamint a → sensus referens együttesen. A ~ teljességének kérdése döntő módon függ a → szövegben feltételezetten kifejeződő tényállás-konfiguráció (→ relatum/→ relatum-imago) teljességének a megítélésétől. (A bekezdések és az annál magasabb fokú kompozícióegységek szintjén általában már nem a nyelvi organizáció dominál.) (→ konstitúció.)

A SZÖVEG SZISZTÉMASPECIFIKUS (szisztémaimmanens) KONSTRUKCIÓJA: vizsgálatán a → szöveg összetevőinek (→ jelkomplexus összetevői/konstituensei, → konstitúció) és az összetevők között fennálló relációknak az elemzését értjük, mégpedig explicit módon megfogalmazott/reprezentált szabályok, valamint tudás- és hiedelemrendszerek segítségével. A vizsgálat csupán addig a határig terjedhet, ameddig a szabály-, a tudás- és a hiedelemrendszerek ezt lehetővé teszik. A ~-nak interpretálása lehet leíró-magyarozó → strukturális interpretáció és → procedurális interpretáció. Az arra vonatkozó döntés, hogy ezek során milyen elemeket/re-lációkat vegyünk figyelembe, kizárólag az → interpretáció végrehajtására szolgáló elméleti apparátus részét képező szisztémaimmanens tudás-, hit- és szabályrendszerektől függ; e döntésnél semmiféle pszichológiai/percepcionális vagy más — alkotás-és/vagy befogadásspecifikus — szempont nem játszik szerepet. (→ a szöveg funkcionális beágyazottsága.)

SZÖVEGTAN (textológia): legáltalánosabban: olyan interdiszciplináris tudományág, amely a → szövegtani kutatás valamennyi objektumát és → célját saját kutatási objektumának és céljának tekinti. A → szöveg formai (formális), → szemantikai és → pragmatikai vetületeit egyaránt felöleli. A formai aspektus a fonetikai/grafikai és a → szintaktikai szinteket foglalja magában; a szemantikai aspektus egyaránt vonatkozik a nyelvi (konceptuális) jelentésre (→ sensus) és arra az extralingvisztikai valóságra (→ relatum/→ relatum-imago), amely a szövegben kifejeződik (a valós világ állapotaira és objektumaira éppúgy, mint a fiktívekre); végül pedig a pragmatikai aspektus felöleli mind a nyelvhasználatot, mind pedig azokat a tényezőket, amelyek döntő szerepet játszanak a kommunikációban (→ kommunikációsituáció). (→ szemiotikai textológia.)

A SZÖVEGTANI KUTATÁS CÉLJA. — A szövegtani kutatás egyrészt irányulhat a → szövegkompetenciára vagy valamely → korpuszra. Eszerint különbséget tehetünk olyan szövegtani kutatás között, amelynek célja a szövegkompetencia

alapvető elemzése és leírása meg olyan szövegtani kutatás között, amelynek célja egy adott módon definiált korpusz elemzése és leírása. A szövegtani kutatás másrészt irányulhat elméleti ismeretekre vagy valamely praktikus feladatra. Elméleti ismeretekre irányuló szövegtani kutatásról beszélünk akkor, ha ~ vagy az, hogy kibővítsük a szövegkompetenciával kapcsolatos általános ismereteinket, vagy az, hogy kibővítsük elméleti ismereteinket egy szövegtanra vonatkozóan. (E kutatás végső célja egy elmélet felállítása.) Praktikus feladatra irányuló szövegtani kutatásról beszélünk akkor, ha ~ az, hogy hozzájáruljon egy adott feladat (pl. a nyelvoktatás kiterjesztése szöveg szintre, a fordítás hatékonyabbá tétele, szociális kommunikációzavarok csökkentése/megszüntetése stb.) megoldásához.

A SZÖVEGTANI KUTATÁS OBJEKTUMA: a → szövegfeldolgozás bármely típusa, tényezője és/vagy aspektusa lehet. Minthogy a szövegtani kutatás kutatási objektumai meg a kutatásban alkalmazott szabály-, tudás- és hitrendszerek reprezentációi, valamint a kutatás eredményeinek reprezentációi is → dominánsan verbális → szemiotikai objektumok, a szövegtan adekvát metodológiájának kidolgozását illetően az egyik alapvető feladat olyan reprezentációs nyelvek kidolgozása, amelyek a kutatási objektumok nyelvétől egyértelműen elkülöníthetők/megkülönböztethetők.

SZÖVEGTIPOLÓGIA: létrehozható strukturális, funkcionális és → pragmatikai kritériumok, illetőleg ezek tetszőleges kombinációja alapján. A strukturális kritériumok a → szövegek felépítésére irányulnak, a funkcionálisak azokra a → kontextusokra, amelyekben a szóban forgó szövegeket használni szokás, a pragmatikaiak azokra a tényállás-konfigurációkra/világfragmentumokra, amelyek létrehozásának az interpretálandó szöveg tekinthető. (→ kommunikációaktus-tipológia, → intertextuális tipológia.)

SZÖVEGVILÁG. — A szakirodalomban ~-nak a → relacionális sensus referentis szokás nevezni. A ~ végső soron nem más, mint a → lehetséges világ létrehozásának nyelvileg teremtett, szövegszerűen adott feltételei. Egy ~ összefüggőségét és teljességét olyan tényállásai között fennálló relációk biztosítják, amelyek e szövegvilágot determináló törvényszerűségekkal egybehangzóak, s amelyeket az interpretátor relevánsnak tart. (→ való világ.)

SZUPERSTRUKTÚRA: a különböző szövegfajták elvont, globális jellegű struktúrája. A ~ az egyes konkrét szövegek tartalmától többé-kevésbé független. (↔ makrostruktúra.)

T

TÉMA — RÉMA. — A mondatokat alkotó szavakat, szószerveket a közlés-folyamatban betöltött szerepük szerint két részre oszthatjuk. A már ismert információt hordozó, ismétlődő nyelvi jelek együttese a téma ($\approx$ topic), az új információt tartalmazó elemek alkotják a rémát ($\approx$ comment). A réma a következő mondatban témává válik, hiszen az előrehaladás a kommunikációs folyamatban csak így biztosítható.

TEMATIKUS PROGRESSZIÓ: a → téma — réma láncok kialakulása/kapcsolata a kommunikációs folyamatban. (→ szemantikai progresszió.)

TEORETIKUS (elméleti) INTERPRETÁCIÓ. — Akkor beszélünk ~-ról, ha egy elméletileg képzett interpretátor egy elmélet követelményeit kielégítő módon végzi el az interpretációs műveleteket. (→ interpretáció, → interpretációfolyamatok, → naturális interpretáció.)

TEXTOLÓGIA: → szövegtan.

TEXTUALITÁS: szövegszerűség. A ~ fogalma a következő elvárásnak való megfelelésként értelmezendő: → szöveg a szóban forgó → szemiotikai objektum, ha egy adott/feltételezett → kommunikációs-szituációban adott/feltételezett → kommunikatív funkcióknak (→ intenció) eleget tevő, összefüggő és teljes tényállás-konfigurációt juttat kifejezésre, egy összefüggő és teljes → konstitúcióval rendelkezőnek tekinthető, dominánsan verbális objektum formájában; a konstitúció → összefüggősége és teljessége szövegtípusonként (→ szövegtipológia) különböző lehet. A szöveg ~-a bizonyos verbális objektumoknak nem inherens tulajdonsága. (→ nyelvi szöveg, → dominánsan verbális szöveg.)

TEXTÚRA: a → szövegkonstitúció horizontális/lineáris aspektusa, szervezettsége; az a → szövegben manifesztálódó, kimutatható 'minta', amelyet a különféle kompozicionális (→ kompozíció) szinteken ismétlődő/visszatérő elemek és kategóriák együttese hordoz.

TEXTURÁLIS ELEMZÉS: a texturális → összefüggőséget (→ texturális kohézió, → texturális konnexitás) és teljességet biztosító/hordozó (ismétlődő) elemek és egységek szövegstrukturáló funkciójának az elemzése. (→ kontextuális elemzés, → kotextuális elemzés, ↔ kompozicionális elemzés.)

TEXTURÁLIS KOHÉZIÓ: a verbális objektum (→ dictuma) texturális (→ textúra) → összefüggősége, kohezivitása (→ kohézió). A ~ hordozói egyrészt a visszatérő, tetszőleges nagyságrendű azonos verbális egységek mint értelem-szemantikai egységek, másrészt a visszatérő/ismétlődő → koreferenciális értelem-szemantikai egységek, harmadrészt pedig az ismétlődő, ugyanahhoz az értelem-szemantikai mezőhöz (→ lexikai mező) tartozó egységek. (↔ kompozicionális kohézió.)

TEXTURÁLIS KONNEXITÁS: a → vehiculum (és → formatio: → figura, → notatio) texturális (→ textúra) szervezettségének → összefüggősége. A → vizuális figura texturális organizációjának konnexitását a → szöveg alapszedéstípusától eltérő szedéstípusok (versbetétek, kurzív stb. szedés) ismétlődő alkalmazása, bizonyos elemek, szavak, szövegrészek stb. visszatérése, az → auditív figura ~-át a metrikai-ritmikai, a rímtechnikai sajátosságok biztosít(hat)ják; a → notatioét pedig a tetszőleges hierarchiaszintű, azonos → szintaktikai kategóriájú egységek (szókonfigurációk, sémák stb.) ismétlődése. (↔ kompozicionális konnexitás.)

TIPOLÓGIAI INTERTEXTUALITÁS. — Két (vagy több) → szöveg között akkor áll fenn tipológiai intertextuális reláció, ha vagy valamelyik jelkomponensük (→ jelkomplexus konstituensei) jellege alapján, vagy annak a → kommunikációs-szituációnak valamely tényezője szempontjából, amelyben létrejöttek/befogadtatnak, azonos típusba sorolhatók. (→ intertextuális ismeretek, → referenciális intertextualitás, → intertextuális tipológia.)

TRANSZFORMÁCIÓ: egy nyelvi szerkezetnek egy másik, vele többé-kevésbé egyenértékű szerkezetté való átalakítása bizonyos szabályszerűségek alapján. A ~-s → generatív nyelvtenban az ilyen folyamatok transzformációs szabályok formájában vannak formalizálva.

V

VALÓ VILÁG: a → modális logikában nem egy nyelvtől függetlenül létező objektív valóság, hanem meghatározott konvenciók által valósnak feltételezett világ. (→ szövegvilág, → lehetséges világ.)

VEHICULUM (Ve): a nyelvi objektum fizikai manifesztációja. A ~ írott/nyomtatott szövegek esetén grafikus.

VEHICULUM-IMAGO (Ve): a → significans közvetlen konstituenseinek (~, → formatio) egyike. A ~ a jelölő konstituenseként: a → szöveg fizikai manifesztációjának (→ vehiculum) az alkotóban vagy a befogadóban létrejött → mentális képe. Írott/nyomtatott szövegek esetén a primer imago a grafikus vehiculum imagója (→ figura, → vizuális figura), ehhez szekunder imagoként társul egy — a belső olvasás által létrejövő — fonikus imago (→ auditív figura, ↔ relatum-imago.)

VEHICULUM-INDIKÁTOR (Ve $\mathcal{I}$): olyan elem, amely az → interpretáció műveleteinek explicit tárgyalásakor a → vehiculum/→ vehiculum-imago helyett áll. (→ relatum-indikátor.)

VILÁGFOLYAMAT: a → szövegvilág kibontásának/kibontakozásának me-
nete. (→ világszerkezet.)

VILÁGSZERKEZET: a → szövegvilágot alkotó elemek (tér, idő, individuumok stb.) alineáris viszonyrendszere. (→ világfolyamat.)

VIZUÁLIS FIGURA: a → figura két vetületének (~, → auditív figura) egyike. A ~ a fizikai → szemiotikai objektumként tekintett → vehiculum/→ vehiculum-imago mint vizuális megjelenési forma (→ formatio) organizációja: a sorok hosszúsága, a sorok közti távolság, a betűtípus stb. A ~ különösen a kalligrammákban (képversekben) és a konkrét költészet „vizuális szöveg”-nek nevezett produktumaiban játszik fontos szerepet, de más típusú → szövegekben sem hagyható figyelmen kívül.

(T1) Vas István: Második párbeszéd két ismeretlen között

1. Hogy állsz? — Készen vagyok.
  - Ebben a nyári alkonyatban?
  - Épp most. — Remontálnak a rózsák.
  - Nem utólszor ezen a nyáron.
5. — A szerelem? — Az is remontál.
  - És koponyádban a ragadozó?
  - Legszívesebben abbahagyná.Lomhán figyel, de készülődik
Szemében az új tigrisugrás.

10. — És mégis? — Akkor kell búcsúzni,
Amikor legjobban szeretjük,
Amitől búcsúzni kell.
— Még győzöd. — Győzve abbahagyni.
— Sok csatát kell még nyerned ahhoz,
15. Hogy elveszítsd a háborút.
— Háborúimat elveszítve
Nyerhetem csak meg a békét.
— Kettőnkön áll a vásár.
— Ha majd kettőnkön a sor.
20. — Találkozunk. — Találkozunk.
— Ha majd mi ketten nem leszünk.
— Ha majd mi ketten egy leszünk.

MUTATÓ

az értelmezett fogalmakat megnevező műszavakról

- anaphora 86
 apperceptum (fogalmi nemverbális sensus) 86
 argumentatív (érvelő) interpretáció 86
 argumentum 86
 auditív (akusztikai) figura 86
 autotelikus 86

 beszédaktus-elmélet 86

 configurationalis (configurációs) dictum 87
 configurationalis (configurációs) sensus referens
 (relatumspecifikusan organizált configuratio-
 nalis sensus) 87

 denotatio (jelölési érték) 87
 denotatív 87
 denotatum 87
 denotatum-imago 87
 designatio 87
 designatum 87
 deskriptív (leíró) interpretáció 87
 dictum (fogalmi verbális sensus) 87
 dominánsan verbális szöveg 88

 ekvivalens 88
 ellipsis 88
 elsőfokú kompozícióegység(ek) 88
 esetgrammatika 88
 etnometodológia 88
 evaluatív (értékelő) interpretáció 88
 evocatum (nemfogalmi sensus) 88
 explikatív (magyarázó) interpretáció 89
 extratextuális 89

 felszíni szerkezet 89
 fenotextus 89
 figura 89
 formatio 89
 funktor(ok) 89

 generálás 89
 generatív nyelvtan 89
 generatív szemantika 90
 genotextus 90

 hiperonímia, hiponímia 90

 illokúció 90
 imago 90
 inferencia 90
 inferenciális dictum 90
 inferenciális sensus referens (relatumspecifikusan
 organizált inferenciális sensus) 91
 információelmélet 91
 inherens organizáció 91
 inkohere ns 91
 intenció 91
 interpretáció 91
 interpretációelmélet 91

 interpretációfolyamatok 91—92
 interpretálhatóság 93
 interpretatív szemantika 93
 intertextuális ismeretek 93
 intertextuális tipológia 93
 irodalmi magyarázat 93
 izotópia 93

 jelkomplexus (jelkomplexum, signum verbale)
 93
 a jelkomplexus dinamikus organizációja 93
 jelkomplexus konstituensei 93—94
 a jelkomplexus statikus organizációja 94

 kataphora 94
 kód 94
 kognitív pszichológia 95
 koherencia 95
 koherens 95
 kohézió (kohezivitás) 95
 kombináció
 kommunikációaktus-tipológia 95
 a kommunikáció alapvető tényezői 95
 kommunikációelmélet 95
 kommunikációszituáció 95—97
 kommunikatív funkciók 97
 kommunikátor 97
 kompetencia 97
 kompozíció 97
 kompozicionális elemzés 97
 kompozicionális kohézió 97
 kompozicionális konnexitás 98
 konnector (konnekatív elemek) 98
 konnexitás 98
 konnotatív 98
 konnotatum 98
 konstituál 98
 konstitúció 98
 konstrukció 98
 konstrukciótípus 98
 kontextuális egységek 99
 kontextuális elemzés 99
 kontextuális jelentés 99
 kontextualizáció 99
 kontextus 99
 konverzáció 99
 koreferencia 99
 korpusz 99
 kotextuális egységek 99
 kotextuális elemzés 100
 kotextus 100
 közlésegység(ek) 100

 lehetséges világ 100
 lexikai (szemantikai) mező 100
 lokúció 100

 makrostruktúra 100
 másod- és magasabb fokú kompozícióegység-
 gek 100

- megnyilatkozás (utterance) 100
 mélystruktúra 100
 mentális kép 100
 mimetikus 100
 modális 101
 modális logika 101
 modalitás 101
 modell 101
- természetes (természetes) interpretáció 101
 notatio 101
 nyelvi szöveg 101
- összefüggőség, összekapcsoltság 102
- paradigma 102
 paradigmátikus tengely 102
 parafrázis 102
 paralingvisztika 102
 performancia 102
 performatív 102
 perlokúció 102
 pragmatika 102
 predikátum(funkció) 102
 procedúra 102
 procedurális interpretáció 103
 propozíció 103
 propozicionális attitűd 103
 pszicholingvisztika 103
- referencia 103
 referenciális bázis 103
 referenciális intertextualitás 103
 relacionális (relációs) dictum 103
 relacionális (relációs) sensus referens (relatum-specifikusan organizált relációs sensus) 104
 relatum 104
 relatum-imago 104
 relatum-indikátor 104
 réma 104
 részvilág(ok) 104
- sensus 104
 sensus designatus (a vehiculum nyelvspecifikus értelem-szemantikai organizációja) 105
 sensus referens (a vehiculum relatumspecifikus értelem-szemantikai organizációja) 105
 significans 105
 significatio 105
 significatum 105
- signum verbale 105
 struktúra 105
 strukturális interpretáció 105
- szelekció 106
 szemantika 106
 szemantikai progresszió 106
 szemiotika 106
 szemiotikai textológia 106
 a szemiotikai textológiai kutatásban érdekelt főbb diszciplínák 106
 szimbolikus reprezentáció 107
 szintagmatikus tengely 107
 szintaxis 107
 szociolingvisztika 107
 szöveg 107
 szövegfeldolgozás 107
 a szöveg funkcionális beágyazottsága 107
 szöveggrammatika 107
 szövegkoherencia 108
 szövegkompetencia 108
 szövegkonstitúció 108
 a szöveg szisztémáspecifikus (szisztémaimmá-nens) konstrukciója 108
 szövegtan (textológia) 108
 a szövegtani kutatás célja 108
 a szövegtani kutatás objektuma 109
 szövegtipológia 109
 szövegvilág 109
 szuperstruktúra 109
- téma, réma 109
 tematikus progresszió 109
 teoretikus (elméleti) interpretáció 110
 textológia 110
 textualitás 110
 textúra 110
 texturális elemzés 110
 texturális kohézió 110
 texturális konnexitás 110
 tipológiai intertextualitás 110
 transzformáció 111
- való világ 111
 vehiculum 111
 vehiculum-imago 111
 vehiculum-indikátor 111
 világfolyamat 111
 világszerkezet 111
 vizuális figura 111

TERMINOLOGISCHES WÖRTERBUCH

(zum Studium der semiotischen Textlinguistik)

Zusammengestellt von LÁSZLÓ VASS

Dieses — etwa 190 Stichwörter umfassendes — terminologisches Wörterbuch gewährt ins Modell der von JÁNOS S. PERŐFI vertretenen semiotischen Textlinguistik einen Einblick. Der Großteil der Stichwörter sind die grundlegenden Termini des Modells bzw. der an den semiotischen textologischen Forschungen interessierten wichtigeren Disziplinen. Allgemeinbekannte, traditionelle Termini oder (auch) in anderen Theorien verwendeten Termini tragen im Wörterbuch nur informativen Charakter. Die Interpretation der Begriffe, die Struktur der Wörterbuchartikel richten sich nach den traditionellen lexikographischen Grundsätzen, die von anderen Wörterbüchern mit ähnlicher Thematik praktiziert werden.